

КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ РОМАНУ АЙН РЕНД «ДЖЕРЕЛО»

Розглянуто поетикальні особливості художнього світу роману Айн Ренд «Джерело» у контексті американської літератури на тлі філософських позицій лібералізації думки і світобачення письменниці. Культурний контекст Айн Ренд у романі «Джерело» будується, по-перше, на власному досвіді життя у тоталітарному Радянському Союзі та пізніше у Сполучених Штатах; по-друге, на філософському досвіді письменниці, яка надавала перевагу революційним ідеям Ніцше як певній протидії популярним ідеалістичним і матеріалістичним доктринам російського філософського мистицизму і марксистської ідеології водночас.

Ключові слова: Айн Ренд, американська література, поетикальні особливості, культурний контекст, моральні цінності.

Рассмотрены поэтикальные особенности художественного мира романа Айн Рэнд «Источник» в контексте американской литературы на фоне философских позиций либерализации мысли и мировоззрения писательницы. Культурный контекст Айн Рэнд в романе «Источник» строится, во-первых, на собственном опыте жизни в тоталитарном Советском Союзе и позже в Соединенных Штатах; во-вторых, на философском опыте писательницы, предпочитавшей революционные идеи Ницше как определенное противодействие популярным идеалистическим и материалистическим доктринам российского философского мистицизма и марксистской идеологии одновременно.

Ключевые слова: Айн Рэнд, американская литература, поэтикальные особенности, культурный контекст, моральные ценности.

The article considers poetical peculiarities of the artistic world of Ayn Rand's "The Fountainhead" in the context of the American literature at the background of the writer's philosophical positions of thought liberation and her own worldview. The cultural context of Ayn Rand's "The Fountainhead" is based, first, on the writer's own philosophical experience expanded in Petrograd University when she preferred Nietzsche's revolutionary ideas as a kind of opposition to popular idealistic and materialistic doctrines; second, the life in the totalitarian Soviet Union taught her to be more careful to a person's individuality, to his/her own self which Rand views as a source of a person's intention to self-develop and progress. Howard Roark turns out to be a peculiar alter ego of the writer who found shelter and recognition in the United States. The same as Ayn Rand, at the beginning of his career Roark suffers ridicule for his advanced ideas, but finally becomes successful and respectful as a representative of classical Americanism, thus uniting the two cultural contexts of the novel – the Russian and American ones. It is the research of Ayn Rand's literary heritage on the verge of two cultural traditions that demands further investigation in the paradigm of the literary dialogue of the writers of the similar creative destiny.

Keywords: Ayn Rand, American literature, poetical peculiarities, cultural context, moral values.

Роман «Джерело» Айн Ренд, американської письменниці з російським корінням, довгий час розглядався у контексті її філософської доктрини об'єктивізму, а не як художній твір. Усі головні інтелектуальні теми, що визначають філософську творчість Айн Ренд, і її світоглядні уподобання представлені у цьому творі, серед них первинність окремої особистості, унікальність і неперевершеність життя кожної людини, яка повинна мати мужність і силу захищати свою свободу і щастя. Більшість дослідників і шанувальників творчості письменниці звертали увагу переважно на ідеологічне значення «Джерела», залишаючи поза увагою його літературні ідеї, що визначає актуальність представленого дослідження. З іншого боку, ми повинні врахувати той факт, що хоча роман є прикладом американської літератури, Айн Ренд представила дуже широкий філософський і світоглядний контекст у своєму творі, який включає філософські ідеї Фрідріха Ніцше про надлюдину, що майже дорівнюють релігійним уявленням про ідеальну особистість, а також актуальні проблеми російського філософського містицизму і марксистської ідеології, що проявляється в зацікавленості письменниці моральною стороною розуму та вибору людини. Водночас Айн Ренд виступає проти матеріалізму та ідеалізму, коли інтерпретує релігію як певну форму духовності, де моральні цінності є невід'ємною складовою матеріальної реальності. Таким чином, парадигмою дослідження стають поетикальні особливості художнього світу роману у контексті американської літератури, але з російським акцентом, з яким до кінця життя говорила Айн Ренд, на тлі її філософських позицій лібералізації думки і світобачення.

При першому прочитанні роману можна дійти висновку, що це більш-менш реалістична історія про людей у певному соціальному контексті. Як пише С. Кокс, роман Айн Ренд можна вважати романом, але водночас чимось більшим, ніж просто роман, якщо звернути увагу на його метафізичні твердження, естетичні і психологічні маніфести, а також коментар до історії американської архітектури загалом [5]. Цю думку підтримує К. Мінзаас, яка підкреслює зацікавленість Айн Ренд структурною єдністю кожного витвору мистецтва, про що сама письменниця пише у своїх працях про мистецтво і що вибудовує у своїх романах [7]. Існує певна паралель між романом «Джерело» і зайняттям головного героя, Говарда Рорка, тому що його архітектурні твори так само не схожі на класичні зразки оселі, як і роман «Джерело» на традиційні романи минулого. Коли Остін Геллер запитує Рорка, чому йому самому надзвичайно подобається будинок, який буде для нього молодий архітектор, Рорк підкреслює єдність, притаманну будь-якій будівлі, і продовжує, що коли люди дивляться на цей будинок, вони можуть простежити увесь структурний процес, кожен крок, побачити, як він зростає, зрозуміти, що його створило і на чому він ґрунтується [8, с. 115].

Те саме можна сказати і про роман самої письменниці, який вона створює не для того, щоб вразити читачів за допомогою хвилюючих подій і персонажів, а для спроби інтегрувати різноманітні елементи твору в єдине художнє ціле. З одного боку, письменниця пропонує дуже ретельний огляд життя американського міста, типових занять американців – бізнесмен, журналіст, будівельник хмарочосів, але робить це ніби відсторонено, більше як споглядач, ніж учасник подій. З іншого боку, Айн Ренд пропонує свій власний погляд на мову, звички, дивні соціальні традиції та імпровізації американців. Це одна сторона культурного контексту її роману – суто американська, побудована на певному іронічному погляді на передове, але водночас політично коректне ставлення американської інтелектуальної еліти до літературних експериментів їх колег в Європі.

Наочною стає сцена, коли молодий драматург Аїк із сентиментальними симпатіями до пролетарів та їх проблем читає свою нову п'єсу. Серед глядачів знаходиться Лоїс Кук, зла пародія на Гертруду Стайн. Лоїс – висококласний автор, якого друзі вважають «величнішим літературним генієм з часів Гьоте» [8, с. 199] з

такою типово американською гіперболізацією. Її романи не продаються, але тим не менш її усі знають і шанують за те, що вона є представником інтелектуального і протестуючого авангарду, хоча, як іронічно коментує оповідач, більшість читачів не розуміла, проти кого спрямовано її протест [8, с. 208]. У романі згадується один з романів Лоїс, «Хмари і савани» (“Clouds and Shrouds”), і ця назва співзвучна роману Гертруди Стайн «Портрети і молитви» (“Portraits and Prayers”), назва якого теж побудована на принципі алітерації. До того ж, після прочитання цього твору Кук Кітінг розмірковує, що йому подобається ця книга, тому що він її не зрозумів, і це доводить глибину твору [8, с. 200]. Так само після закінчення презентації Айківської п’єси Лоїс називає її жахливою, але тому і такою дивовижною, і це дає підстави Айку прокоментувати: якщо Ібсен міг писати п’єси, чому це не може зробити він; Ібсен гарний, а він огидний, але це не має суттєвого значення [8, с. 412]. Цією сценою Айн Ренд глузує над американським прагненням бути кимось за рахунок іншого і натякає, що індивідуальність і оригінальність є чимось іншим, побудованим на відштовхуванні від традиції, на створенні чогось неповторного і небувалого, а не на сліпому бажанні бути не таким, як усі.

Намагаючись зробити історію більш зрозумілою пересічному читачеві і більш реалістичною, в якості реального прототипу свого головного героя Айн Ренд залучає видатного американського архітектора-новатора 1920–30-х років Френка Ллойда Райта. Використання постаті Райта як джерела художнього натхнення поглиблює американський контекст твору письменниці, хоча розбіжності у життєвих шляхах Рорка і Райта доводять, що для письменниці Рорк – це не лише жива постать, але, швидше, збірний образ, безсмертний ідеал, який існував довічно, як сказав про Рорка один із персонажів, Стівен Меллорі [8, с. 397]. На відміну від Рорка, який здається одинаком і навіть відлюдником, Райт походив з великої родини, мав багато друзів і прибічників, був тричі одружений, і взагалі його життя оповите скандалами, слухами і юридичними наклепами. Саме творчість, кар’єрне зростання та інноваційні ідеї зближують реального Райта та вигаданого Рорка, особливо коли вони змушені боротися за свій професійний успіх, проти усталених поглядів на архітектуру як копіювання минулих шедеврів. Як вважає М. С. Берлінер, Райт привернув увагу письменниці своєю незалежністю, ідеєю, що праця – це пригода, можливість подивитися на життя власними очима [4, с. 52]. З іншого боку, образ Рорка пропонує більш комплексний підхід до проблеми людського життя, коли відома тема Айн Ренд «індивідуалізм проти колективізму» розглядається не на тлі кар’єрних перегонів та соціального успіху, а у людських душах.

Ш. Мілгрем звертає увагу, що Айн Ренд протиставляє не лише індивідуалізм і колективізм, а й оригінальність, яку сама письменниця називає «first-handedness», тобто те, що надходить із перших рук, і тривіальність, заяложеність, «second-handedness», тобто те, що пройшло через чужі руки; оригінальність можна вважати моральним ідеалом роману, який саме через мову асоціюється з релігійним ідеалом, тобто з Богом [6, с. 14]. У ніч після того, як Вайненд зрадив Рорка, він блукає вулицями міста, повторюючи слова сповіді: «Mea culpa – mea culpa – mea maxima culpa» [8, с. 587]. Провина Вайненда пов’язана саме з тим, що Рорк показав йому істинну сутність другорядності, але Вайненд не зміг протиставити себе загальній думці і вимогам юрби. На його прикладі письменниця намагається довести, що головні цінності життя, такі як філософія, естетика і все те, що має значення для духовного становлення людини, приходять не ззовні, а народжуються у душі самої людини. Дотримуватися морального кодексу людина повинна, насамперед, заради себе самої, а не тому, що «так потрібно», або тому, що цього вимагає оточення. Така позиція розширює культурний контекст роману, виводячи його за межі американської літератури і додаючи універсальності й узагальнення.

Важливою складовою світоглядних ідей роману становлять погляди відомого німецького філософа Ф. Ніцше, які іронічним чином заявлені сценою, коли жур-

наліст Елсворт Туї друкує у своїй газеті фотографію Рорка під час відкриття Будинку Енрайта, коли на обличчі архітектора відобразилося його захоплення власним витвором, і підписує її: «Ви щасливі, Містер Супермен?» [8, с. 297]. Здається, що Туї таким чином намагається применшити важливість філософії, але отримує протилежний результат, адже читачі розуміють, що журналіст глузує з того, чого не здатен досягти сам. Ще одна алюзія на Ніцше з'являється у листі Рорка до Вайненда після того, як Вайненд сам себе зрадив. Рорк пише: «Те, що Ви вважаєте, Ви втратили, не можна загубити і не можна знайти» [8, с. 297]. Це прямий відгомін відомої цитати Ніцше з його праці «По той бік добра і зла», коли, говорячи про шляхетність, філософ наполягає, що саме віра, а не творіння, визначає ієрархію в новому і глибшому розумінні: «глибока впевненість шляхетної душі в собі, те, чого не можна шукати, не можна знайти і, мабуть, не можна й загубити» [1, с. 176].

Саме у цьому полягає відома концепція Айн Ренд про розумного егоїста, тому що письменниця впевнена, що людина, яка відсуває себе на задній план, не може вважатися моральною. Цю ідею вона також запозичує у Ніцше, який стверджував, що егоїзм – «це суттєва властивість шляхетної душі», яка признається сама собі, що «існують істоти рівноправні з нею» [1, с. 165–166], і ця думка натякає на можливість існування когось нижче, хто не заслуговує на увагу, тому що шляхетна душа воліє дивитися «або вперед, горизонтально й уповільнено, або згори донизу: адже вона розуміється на висоті» [1, с. 166]. В іншій своїй відомій праці, «Так казав Заратустра», Ніцше наполягав на тому, що той, хто творить, повинен бути самотнім і спалити себе у власному полум'ї: «як же ти оновишся, якщо спершу не перетворишся на попіл!» [2].

Так само самотнім і відстороненим від свого оточення показаний Рорк, тому що навколишній світ не приймає і навіть відштовхує героя. Так, проходячи коридорами Стентона, Рорк викликає лише обурення в усіх, хто його зустрічає, хоча не було ніякої підстави для цього відчуття, але люди обурювалися інстинктивно, лише побачивши Говарда [8, с. 8]. Під час приватної розмови з Рорком декан дивується, що за час навчання Рорк ні з ким не потоваришував і навіть відмовився вступити у братерство [8, с. 16], а пізніше, працюючи в архітектурному бюро Кемерона, Рорк здається стриманим і холодним, чия присутність має дивовижну властивість: давати усім зрозуміти, що його тут немає, хоча, можливо, він там був, а інших не існувало [8, с. 49]. Водночас, на відміну від поглядів Ніцше, Рорк не сприймає світ як ворога, і його головна мета – не надихати інших, а пробуджувати їх найкращі якості своїм власним прикладом.

Ця зацікавленість Айн Ренд моральною стороною вибору людини доводить її обізнаність в актуальних проблемах російського філософського містицизму, ідей Лоського, її викладача у Петроградському університеті, і марксистської ідеології водночас, але вона виступає проти матеріалізму й ідеалізму, коли інтерпретує характер людини як прояв певної форми духовності, де моральні цінності є невід'ємною складовою матеріальної реальності. Ця ідея проявляється навіть у ставленні письменниці до своєї літературної творчості, коли у роботі «Маніфест романтизму: філософія літератури» Айн Ренд наполягає, що романтична література, до якої вона відносить і себе, є літературою моральних цінностей, того, що могло би бути і має бути, а не те, яким воно є насправді [9, с. 80, 168]. Подібне ставлення до своєї праці визначає дидактичний стиль творчості письменниці у дусі Чернишевського і Достоевського і представляє письменницю як суто російського мислителя, на думку К. М. Скіабари, особливо з точки зору її прагнення до узагальнення і жагучого бажання реалізувати свої ідеї на практиці [10, с. 9]. Таким чином, Айн Ренд водночас зберігала і відштовхувалася від російської літературної і філософської традиції, намагаючись за західною схемою протиставити тіло та дух, розум і емоції.

Потрібно підкреслити, що Айн Ренд звернула увагу на праці Ніцше, відчуваючи їх зв'язок із творами Достоєвського. У своїй роботі «Айн Ренд: російський радикал» К. М. Скіабара цитує думку Н. Брендена, що Айн Ренд, подібно до Достоєвського, ретельно вимальовує діалектичне поєднання ідей з дією роману; щодо створення персонажів, вона більше захоплюється відтворенням моральних ідей, ніж психологічним розвитком своїх героїв, про що не раз дорікала їй критика [цит. за : 10, с. 174]. Тому більшість персонажів роману «Джерело» – це, насамперед, втілення різноманітних варіацій «хворого Еґо», а не живі люди, серед яких Говард Рорк – ідеальна людина, яка втілює індивідуальність, прогрес і майбутній розквіт країни. Письменниця не надає додаткової інформації про свого головного героя, лише декілька фактів про його померлого батька і зауваження, що в нього не було інших родичів [8, с. 16]. Впродовж роману Рорк майже не розвивається як особистість і як професіонал, тому що, здається, він знає усе про нову архітектуру майже інтуїтивно. У даному аспекті Рорк нагадує персонажів роману М. Г. Чернишевського «Що робити?», головний герой якого Лопухов також певним чином уособлює ідею еґоїзму, коли він заявляє: «Не был до сих пор так глуп, чтобы приносит жертвы, – надеюсь, и никогда не буду. Как для меня лучше, так и сделал» [3, с. 121]. Але, якщо М. Г. Чернишевський не поділяв ідей свого героя і наполягав на принципах самопожертви заради загального добробуту, Айн Ренд деяким чином робить твердження Лопухова головною темою свого твору. До того ж відносини Рорка і Домінік наприкінці роману, побудовані на взаємоповазі, довірі і свободі, нагадують брак Лопухова і Віри Павлівни з їх мріями про ідеальне майбутнє і загальний прогрес.

Таким чином, культурний контекст Айн Ренд у романі «Джерело» будується, по-перше, на власному філософському досвіді письменниці, яка захопилася філософією в Петроградському університеті, надаючи перевагу революційним ідеям Ніцше як певній протидії популярним ідеалістичним і матеріалістичним доктринам; по-друге, життя у тоталітарному Радянському Союзі вплинуло на її обережне ставлення до людської особистості, до власного «я», яке для Ренд має особливе значення як джерело прагнення людини самовдосконалюватися і подальше звеличуватися. Говард Рорк стає своєрідним alter ego російської письменниці, яка знайшла притулок і визнання у Сполучених Штатах. Так само, як і Айн Ренд, Рорк на початку своєї кар'єри страждає за власні передові ідеї, але нарешті отримує славу і повагу як представник класичного американізму, поєднуючи два культурні контексти роману – російський і американський. Саме дослідження творчості Айн Ренд на межі двох культурних традицій потребує подальшого вивчення у парадигмі літературного діалогу письменників схожої творчої долі.

Бібліографічні посилання

1. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / Ф. Ніцше ; пер. з нім. А. Онишко. – Львів : Літопис, 2002. – 320 с.
2. Ніцше Ф. Так казав Заратустра / Ф. Ніцше ; пер. з нім. А. Онишко. – Львів : Літопис, 1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://javalibre.com.ua/java-book/book/496>
3. Чернышевский Н. Г. Что делать? / Н. Г. Чернышевский // Избранные сочинения. – М. : Худож. лит., 1989. – С. 20–402.
4. Berliner M. S. Howard Roark and Frank Lloyd Wright / M. S. Berliner // Essays on Ayn Rand's *The Fountainhead* ; ed. by Robert Mayhew. – Plymouth (UK) : Lexington books, 2007. – P. 42–64.
5. Cox S. The Literary Achievement of *The Fountainhead* / S. Cox [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://atlassociety.org/commentary/commentary-blog/3799-the-literary-achievement-of-the-fountainhead>
6. Milgram S. The Fountainhead from Notebook to Novel. The Composition of Ayn Rand's First Ideal Man / S. Milgram // Essays on Ayn Rand's *The Fountainhead* ; ed. by Robert Mayhew. – Plymouth (UK) : Lexington books, 2007. – P. 3–41.

7. *Minsaas K.* Structural Integration in *The Fountainhead* and *Atlas Shrugged* / К. Minsaas [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://atlassociety.org/commentary/commentary-blog/4654-structural-integration-in-the-fountainhead-and-atlas-shrugged>

8. *Rand A.* *The Fountainhead* / А. Rand – N.Y. : the Bobbs-Merrill Company, 1971. – 615 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pieceofmind.publicrealm.net/wp-content/uploads/2009/12/The-Fountainhead.pdf>

9. *Rand A.* *The Romantic Manifesto. A Philosophy of Literature* / А. Rand. – N.Y. : A Signet Book, 1971. – 208 p.

10. *Sciabarra C. M.* *Ayn Rand. The Russian Radical* / С. М. Sciabarra. – University Park (PA) : the Pennsylvania State University, 2013. – 544 p.

Надійшла до редколегії 15.02.2016 р.